

Bernadeta Schäfer
dr inż.
Uniwersytet Techniczny w Berlinie

Prawo i przepisy dotyczące budownictwa wiejskiego w Dolinie Kamiennej od XIX wieku do 1961 roku. Część I

Streszczenie

Pierwsza część artykułu poświęcona jest przepisom dotyczącym budownictwa wiejskiego, które obowiązywały w regionie doliny rzeki Kamiennej od początku XIX wieku do końca pierwszej wojny światowej. W okresie tym bodajże, największe znaczenie miały przepisy wydane przez Komisję Rządową Przychodów i Skarbu Województwa Sandomierskiego obowiązujące we wsiach dóbr rządowych. Badania form oraz rozwiązań technicznych budynków z drugiej połowy XIX wieku, wsparte dokumentami archiwalnymi dowodzą, iż niektórych aspektów tych przepisów przestrzegano starannie, podczas gdy przeforsowanie innych, napotykało na duże trudności. Jednoznaczne określenie, do jakiego stopnia przepisy te wpłynęły na rozwój budownictwa wiejskiego regionu, nie jest możliwe ze względu na niewielką ilość zachowanych obiektów z okresu poprzedzającego ich wprowadzenie. Z pewnością jednak potwierdzić można występowanie obiektów odpowiadających wymogom tychże przepisów, począwszy od momentu ich obowiązywania.

Słowa kluczowe: prawo budowlane, urządzenie wsi, Staropolski Okręg Przemysłowy, Góry Świętokrzyskie, Dolina Kamiennej

Wstęp

Przegląd rozwoju prawa budowlanego obowiązującego w gminach wiejskich Doliny Kamiennej powstał w związku z pracą doktorską autorki, poświęconą XIX- i XX-wiecznemu budownictwu drewnianemu tego regionu. Ramy czasowe opracowania obejmują okres od początku wieku XIX do roku 1961, kiedy to

wydano pierwsze prawo budowlane traktujące równorzędnie budownictwo miejskie i wiejskie. W analizie uwzględniono przepisy obowiązujące na obszarach, do których Dolina Kamiennej administracyjnie należała oraz przemiany, jakim ulegały one w związku ze zmianami jej przynależności. Szczególną uwagę poświęcono przepisom o charakterze lokalnym, związanym ze stosunkami własnościowymi, które decydująco wpłynęły na rozwój osadnictwa wiejskiego oraz częściowo na budownictwo. Nie uwzględniono natomiast przepisów obowiązujących wyłącznie dla miast.

Badany obszar obejmuje środkowy bieg rzeki Kamiennej, pomiędzy Skarżysko-Kamienną i Ostrowcem Świętokrzyskim. Jego północną granicę wyznaczają Lasy Ilżeckie, południową zaś jeden z dopływów Kamiennej, Świślina.

Do trzeciego rozbioru Polski obszar ten należał do województwa sandomierskiego [Swajdo 2005; Czaplński i Ładogórski 1975]. W latach 1795-1810 jako część Galicji Zachodniej znalazł się pod rządami austriackimi, po roku 1810 należał do departamentu radomskiego Księstwa Warszawskiego. W ustanowionym w 1816 r. Królestwie Polskim, Dolina Kamiennej leżała w granicach województwa sandomierskiego z siedzibą w Radomiu, przemianowanego w 1837 r. na gubernię sandomierską. W 1844 r. gubernie sandomierską i kielecką połączono w jedną – radomską.

Stosunki własnościowe w połowie XIX wieku, a w szczególności fakt, iż większość wsi Doliny Kamiennej należała w tym okresie do skarbu państwa, odbił się w znaczący sposób na prawodawstwie dotyczącym budownictwa wiejskiego, a co za tym idzie, na jego rozwoju. Zarządzająca majątkami ziemskimi Komisja Rządowa Przychodów i Skarbu wydała szereg zarządzeń poświęconych temu tematowi. Przepisy te miały szczególne znaczenie w trakcie reformy agrarnej, która została przeprowadzona w dobrach rządowych w połowie XIX wieku. Przy urządzeniu wsi – jak nazywano tę reformę w oficjalnych dokumentach – chodziło zasadniczo o przejście z systemu pańszczyźnianego na czynszowy. W latach 1841-1863 urządzono ponad 6000 wsi w całym Królestwie Polskim. W Dolinie Kamiennej reforma ta objęła wszystkie wsie stanowiące własność rządu. Wprowadzała ona kompletną reorganizację przestrzenną osiedli – wszystkie wsie urządzone, przyjęły formy liniowe o ujednoczonej strukturze zabudowy działek, co związane było z wyburzeniem istniejących zabudowań i przeniesieniem ich na nowe siedliska lub ze wznoszeniem nowych budowli [por. Schäfer 2014].

W okresie trwania pierwszej wojny światowej gubernia radomska znalazła się pod okupacją austriacką, jako część utworzonego we wrześniu 1915 r. general-gubernatorstwa lubelskiego. Po zakończeniu wojny Dolina Kamiennej leżała w granicach województwa kieleckiego. Wraz z zajęciem ziem polskich przez Niemcy w 1939 r., dekretem Adolfa Hitlera z 26.10.1939 r. utworzono Generalne Gubernatorstwo podzielone na cztery dystrykty. Omawiany obszar znalazł się w obrębie dystryktu radomskiego. Od 1945 r. do 1999 r. obszar między Skarżyskiem-Kamienną i Ostrowcem Świętokrzyskim należał do województwa kieleckiego, obecnie zaś stanowi północne obrzeża województwa świętokrzyskiego.

Jako źródła do niniejszego opracowania posłużyły przede wszystkim poświęcone prawu budowlanemu rosyjskie akty prawne [Ozereckovskij 1913], archiwalne teksty Komisji Państwowej Przychodów i Skarbu oraz publikacje naukowe. Niezmiernie wartościowy i wyczerpujący przegląd rozwoju prawa budowlanego na ziemiach polskich od XVIII wieku do 1939 r. przedstawił w 1975 r. Czesław Krawczak [1975].

Galicja Zachodnia

W ciągu krótkiego panowania habsburskiego, w Galicji Zachodniej obowiązywały austriackie przepisy budowlane. Przedmiotem zainteresowania prawodawców były głównie dwa zagadnienia: bezpieczeństwo pożarowe i trwałość budynków oraz poprawa warunków bytowania włościan.

Ta ostatnia problematyka znalazła swoje odzwierciedlenie w uniwersale z 06.09.1783 r. [Krawczak 1975: 108], wspominającym między innymi o nędznym sposobie budowania kurnych chat, w których nie tylko szczególnie wysokie było niebezpieczeństwo pożarów, ale również panujące w nich warunki zdrowotne, które pozostawiały wiele do życzenia. Aby tym problemom zaradzić, uniwersał zalecał troskę o budowanie chat jeśli nie z cegły palonej, to przynajmniej z suszonej wyposażonych w „bezpieczne od ognia kominy”.

W celu zachęcenia ludności do podniesienia poziomu budownictwa na wsi, wprowadzono cyrkularzem z 09.08.1784 r. ulgi dla budujących się [Krawczak 1975: 163]. Dla chłopów wznoszących dom z cegły niewypalonej było to dziesięcioletnie zwolnienie od kwaterowego, chłopci natomiast, którzy budowali nowy drewniany dom dwuizbowy z piecami oraz wyprowadzonym nad dach kominem otrzymywali to zwolnienie na lat pięć oraz dodatkowo uwolnienie od obowiązku kwaterowania u siebie żołnierzy.

Podstawowym aktem prawnym dotyczącym problematyki pożarowej była cesarska ordynacja ogniowa dla miast i wsi z 28.07.1786 r. [Krawczak 1975: 156]. Przedstawiała ona szczegółowe zalecenia co do sposobu budowania pieców oraz kominów, a także na temat lokalizacji budynków wiejskich. Między domami nakazywano zachowywać przestrzeń niezabudowaną o szerokości ok. 5,70 m, stodoły, podobnie jak suszarnie, polecano stawiać w miarę możliwości poza osiedlem. W przypadku budowli istniejących, zalecano sadzić jako bariery ogniowe rzędy wysokopiennych drzew liściastych. Nakazywano, by roboty budowlane były wykonywane przez wykwalifikowanych rzemieślników, do „zwierzchności” miał należeć nadzór nad przestrzeganiem przepisów, wydawanie pozwoleń na budowę, nadzór budowlany oraz nakładanie kar za łamanie przepisów.

W wydanym 02.03.1804 r. dekrete gubernialnym [Krawczak 1975: 52] polecano ze względów zdrowotnych, ekonomicznych oraz bezpieczeństwa, stawiać po wsiach wyłącznie budynki na podmurowaniu. Cyrkularz z 13.04.1804 r. wprowadzał zaś w Galicji Zachodniej jednolite wymiary cegły [Krawczak 1975: 52].

Księstwo Warszawskie i Królestwo Polskie

Po włączeniu w 1810 r. „ziemi świętokrzyskiej” (gubernia radomska) w obszar Księstwa Warszawskiego, rozwój ustawodawstwa dotyczącego budownictwa wiejskiego uległ zahamowaniu. Według C. Krawczaka, prawodawstwo epoki Księstwa Warszawskiego nie podjęło prac nad tego rodzaju przepisami [Krawczak 1975: 52]. Podobnie wyglądała sytuacja w Królestwie Polskim. Jedynie dwa akty prawne odnosiły się do budowli wznoszonych poza granicami miast: postanowienie Namiestnika Królestwa z 27.05.1817 r. [Krawczak 1975: 103] oraz rozporządzenie w sprawie budowy karczem i domów zajezdnych przy drogach bitych z 20.09.1823 r. [Krawczak 1975: 110]. Budownictwo włościańskie nie stanowiło przedmiotu zainteresowania prawodawcy. Stan ten nie zmienił się również po pozabawieniu Królestwa resztek autonomii po powstaniu styczniowym. Moc obowiązującego prawa rosyjskiego [Ozereckowskij 1913: 294-298] zawierającego zresztą niewiele tylko przepisów¹ dotyczących budownictwa na wsi nie została rozciągnięta na tereny Królestwa. Ten stan ustawodawczego zaniedbania utrzymał się aż do pierwszej wojny światowej.

W dobrach rządowych lukę tę uzupełniały zarządzenia Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu. Podstawowy przepis, nr 32825/6421, o domach włościańskich w dobrach rządowych, wydany został 3 marca 1830 r. [ZDP 1825-1847]. Jak już wspomniano uprzednio, miał on szczególne znaczenie w okresie czynszowania wsi, kiedy to budynki we wsiach urządzanych miały być budowane zgodnie z tym przepisem. W latach 1830-1848 stanowił on również podstawę innych zarządzeń dotyczących budowli włościańskich wydawanych przez Komisję². Integralną częścią przepisu były rysunki wzorcowe domów mieszkalnych oraz zabudowań gospodarczych, które wraz z formularzami kosztorysów ułatwiać miały jego stosowanie. Asesorzy ekonomiczni mieli odpowiadać za zachowywanie tych przepisów w znajdujących się pod ich zarządem ekonomiach.

Przepis ten regulował w pierwszym rzędzie sprawy odpowiedzialności za utrzymywanie budowli włościańskich w porządku oraz traktował między innymi o sposobie zabudowy osiedla, o obowiązku stawiania budynków mieszkalnych na podmurówkach, wykonywaniu ścian na węgiel oraz o budowie kominów murowanych. Miał on zastosowanie zarówno przy naprawie, budowie jak i translokacji. W przypadku upartego nieprzestrzegania przepisów, włościanie mogli zostać eksmitowani ze swoich działek. Szczegółowo określano sposób postępowania na wypadek, gdy rolnicy mający prawo do pomocy państwowej zgłoszą zapotrzebowanie na materiał. Przed budową nowego obiektu należało sprawdzić dostępność lokalnych materiałów, budowanie z drewna zostało do-

¹ Sięgające swoim początkiem lat 1830-tych przepisy określały szerokość drogi i odległość między budynkami oraz nakazywały budowę urządzeń, dla których obsługi konieczny jest ogień, poza osiedlami oraz w bliskości wody.

² Wyczerpujący przegląd przepisów Komisji Rządowej dotyczących zabudowań włościańskich w dobrach rządowych [Schäfer 2014].

puszczone tylko i wyłącznie w przypadku, gdy okoliczne lasy państwowe dysponują wystarczającą ilością drewna, lub gdy istnieje możliwość zakupu od osób prywatnych po korzystnej cenie. W przeciwnym wypadku zalecano budowanie z gliny. Polecano również zastępowanie ogrodzeń drewnianych żywopłotami z wierzby lub głogu, jak również rowami i murami.

Przy wydawaniu materiałów budowlanych oraz gotówki, miejscowe urzędy asesorskie miały stosować się do rysunków projektowych i kosztorysów, które stanowiły załącznik do zarządzenia. Okręgowy asesor ekonomiczny na ich podstawie był zobowiązany do przeprowadzenia szczegółowej kalkulacji kosztów. Kalkulacja obejmowała ilości oraz koszty materiałów, wynagrodzenie dla rzemieślników oraz koszty transportu. Gdyby lokalne leśnictwa nie mogły dostarczyć drewna budowlanego (przy czym nie specyfikowano, jakie drewno uważa się za budowlane), należało sprawdzić, czy zamiast tego jest dostępne drewno świerkowe, jodłowe lub osikowe. Koszty materiałów i robocizny ponosiły kasy okręgowe.

Po zakończeniu robót należało sporządzić protokół odbiorczy. O tym, że takich odbiorów faktycznie dokonywano, świadczy między innymi raport naczelnika gminy Starachowicko-Brodzkiej z 16/28 października 1847 [ZDP 1848-]. Odbiór przeprowadzali asesory ekonomiczni wspólnie ze znającymi się na budownictwie lokalnymi rolnikami oraz sołtysiem. Jeden z egzemplarzy protokołu przesyłano do towarzystwa ubezpieczeniowego w celu dopasowania ubezpieczenia ogniowego do podniesionej wartości obiektu.

W piśmie z 9/21 kwietnia 1842 [ZDP 1839-1843] Komisja skorygowała postanowienia przepisu z 3 marca 1830 r. o tyle, że na budowę domostw oraz budynków gospodarczych włościańskich pozwalano wydawać tylko materiał wystarczający na budowę najmniejszego domu, według projektu nr III (Ryc. 1). Poza tym, zezwalano na wydawanie na ten cel wyłącznie drewna opałowego. 4 grudnia 1842 r. przepis ponownie uzupełniono [ZDP 1839-1843]. Komisja rządowa wymagała od asesorów ekonomicznych, by żądali od włościan pisemnego potwierdzenia, że znają oni zarządzenie o wznoszeniu budynków na podmurowaniach oraz wyposażonych w mury kominy. Bez takiego potwierdzenia nie wolno było wydawać drewna na budowę. Konieczność wydania takiej noweli do istniejącego przepisu świadczy wymownie, że włościanie się do niego nie stosowali. Równocześnie zezwalano na budowanie podmurówek na zaprawie glinianej, kominy mogły być stawiane z surowej cegły. Sołtysi oraz dzierżawcy dóbr byli odpowiedzialni za przestrzeganie tych przepisów.

Załączone do przepisu z 3 marca 1830 r. projekty wzorcowe (w oryginalnym dokumencie nazywane rysami normalnymi), listy materiałów oraz kosztorysy miały ułatwiać kontrolę wydatków Komisji Rządowej na budowę i bieżącą konserwację budowli włościańskich oraz przyspieszyć procesy administracyjne z tym związane (Ryc. 1-3). Projekty te przedstawiały cztery warianty domów mieszkalnych w zależności od wielkości gospodarstwa: poniżej 15 morg³

³ Jedna morga odpowiada ok. 5,598 m² [Cardarelli 2005: 109].

(rys normalny nr III), 16-45 morg (rys normalny nr Vbc), 46-75 morg (rys normalny nr Vde) oraz 76-90 morg (rys normalny nr Vf).

Również plany stodoł oraz obór zostały przedstawione w kilku wariantach: poniżej 15 morg (stodoła z oborą, rys normalny nr III), 16-30 morg (stodoła i obora, rys normalny nr IV), 31-45 morg (stodoła i obora, rys normalny nr VI), 46-60 morg (stodoła i obora, rys normalny nr VII), 61-90 morg (stodoła, rys normalny nr VIII), 61-75 morg (stodoła, rys normalny nr IX) oraz 76-90 morg (stodoła, rys normalny nr X).

We wszystkich projektach ściany domów mieszkalnych mają wysokość czterech łokci⁴ powyżej belki podwalinowej, podmurówka łącznie z podwaliną sięga jednego łokcia. Najmniejszy rzut o wymiarach 10 łokci na 15 łokci i 12 cali obejmuje izbę, sień i komorę (Ryc. 1). Wejście znajduje się od strony szczytowej. Palenisko składające się z trzonu kuchennego, pieca chlebowego i grzewczego położone jest w centrum rzutu. W sieni stoi szeroki komin z dodatkowym trzonem kuchennym, tak zwaną grubą. Piec ogrzewa tylko jedno pomieszczenie, izbę. Rzut ten odpowiada w znacznym stopniu spotykanemu w Dolinie Kamiennej typowi rzutu jednotraktowego, szerokofrontowego asymetrycznego (Ryc. 4). Główną różnicę w dyspozycji przestrzennej stanowi położenie drzwi wejściowych: rzut projektu wzorcowego jest wąskofrontowy.

Pozostałe trzy rzuty są dwutraktowe. Program przestrzenny typu Vbc obejmuje sień, izbę oraz alkierz (Ryc. 1). Wymiary domu to 15/13 łokci. Palenisko złożone z trzonu kuchennego, pieca chlebowego, grzewczego oraz grubego, usytuowane jest również w centrum budynku, przy czym piec ogrzewa zarówno izbę, jak i alkierz. Również dla tego rzutu znajduje się dwutraktowy szerokofrontowy asymetryczny odpowiednik w Dolinie Kamiennej (Ryc. 5). Jediną znaczącą różnicę stanowi w nim dodatkowe wejście od strony przejazdu.

Dom według rysu Vde (Ryc. 2) jest co prawda większy (20/15 łokci), ale forma rzutu nie odbiega zasadniczo od Vbc. Zmieniono jedynie funkcję jednego pomieszczenia: izba czeladnia wyposażona w oddzielny trzon kuchenny z piecem chlebowym zajęła miejsce komory, podczas gdy komora została umieszczona w dodatkowo wprowadzonym pomieszczeniu na szczytowej stronie domu.

Wejście do największego domu o wymiarach 23/15 łokci, według projektu Vf, znajduje się pośrodku szerszej fasady (Ryc. 2), czym budynek odpowiada w zasadzie typowi dwutraktowemu, szerokofrontowemu, symetrycznemu. W sieni znajduje się czarna kuchnia, nieoświetlone pomieszczenie wewnątrz komina, w którym można było gotować na otwartym ogniu. Po lewej stronie sieni leży izba z alkierzem, z którego można wejść do nieogrzewanego „schowania” leżącego za sienią. Izba jest wyposażona w kominek, dodatkowo może być ogrzewana z alkierzem wspólnym piecem. Po drugiej stronie sieni znajduje się izba czeladnia z trzonem kuchennym, piecem chlebowym i grzewczym. Za czeladnią leży nieogrzewana komora. Domy tego rodzaju były we wsiach Doliny Kamiennej niezmiernie rzadkie i nie występowały raczej jako domy rolni-

⁴ Jeden łokieć odpowiada ok. 0,57 m, cal – ok. 2,5 cm [Cardarelli 2005: 109].

ków, lecz zamożnych mieszkańców trudniących się innymi zawodami, np. właścicieli sklepów. Najstarsze zachowane obiekty tego typu pochodzą z okresu międzywojennego.

Wszystkie rzuty projektów wzorcowych wykazują wyraźne związki typologiczne. We wszystkich palenisko leży w centrum, wokół niego grupują się pomieszczenia. Każdy z rzutów Vbc, Vde i Vf stanowi logiczne rozwinięcie podstawowego typu III.

Projekty obór nie zostały do tego stopnia zróżnicowane w zależności od rozmiaru gospodarstwa, jak w przypadku domów. Wszystkie obory składają się z jednego tylko pomieszczenia, wszystkie mają 14 łokci długości, różnią się tylko szerokością, która może wynosić od 7 do 14 łokci. Podobnie w przypadku stodół, wszystkie prawie mają jedno boisko oraz dwa sąsiedki. Jedyny wyjątek stanowi stodoła dla największego gospodarstwa o dwóch boiskach i trzech sąsiedkach. Długość stodół wynosi pomiędzy 24 i 68 łokci przy szerokości 16 łokci.

Zarówno domy mieszkalne jak i budynki gospodarcze miały być wznoszone na podmurówce. Ściany wieńcowe spoczywają na belkach podwalinowych połączonych na nakładkę hakową, o przekroju nieznacznie większym niż belki ścienne, które są połączone na zamek węglowy. Otwory okienne i drzwiowe mają odpowiednio oboknia i odrzwia belkowe. Wszystkie dachy są naczółkowe w konstrukcji jętkowej, w projekcie Vbc z jedną, w projektach Vde oraz Vf z dwoma ścianami stolcowymi, pokryte strzechę słomianą.

Zarządzenie z 3 marca 1830 r. obowiązywało do momentu przeprowadzenia urzędu wsi. Wraz z przejściem na system czynszowy, sami właściciele stawali się finansowo odpowiedzialni za wznoszenie i utrzymywanie swoich zabudowań w należytym stanie. Równocześnie jednak, zawarte w przepisie postanowienia dotyczące technicznych aspektów budownictwa, zachowały swoją moc w procesie urzędu wsi. Oprócz tego, protokoły urzędniowe wsi, podawały kilka dalszych punktów, istotnych przy reorganizacji zabudowy: domy mieszkalne musiały być usytuowane albo równolegle albo prostopadle do drogi, konstruowane na węgiel. Budynki gospodarcze powinny stać w bezpiecznej odległości od budynków mieszkalnych; wzdłuż dróg zalecano sadzenie drzew oraz zakładanie sadów owocowych [ZDP 1860-1865].

Podsumowanie części I

Na pytanie, do jakiego stopnia przepis z 1830 r. wraz z zawartymi w nim projektami, wprowadziły nowe formy budowli i palenisk, a do jakiego odwzorowywały te projekty formy włościanom już znane, trudno znaleźć jednoznaczną odpowiedź. Niewielka ilość zachowanych lub przez wcześniejsze badania ujętych obiektów z pierwszej połowy XIX wieku, utrudnia niezmiernie zrozumienie wpływu tych projektów na rozwój budownictwa wiejskiego Doliny Kamiennej. Źródła archiwalne również nie oferują jednoznacznych dowodów. Wiele dokumentów potwierdza wprawdzie, że włościanie dóbr państwowych otrzymywali drewno na budowę z lasów państwowych, a obliczenia materiałów były również

przeprowadzane na podstawie formularzy z 1830 r. Jednak dokonywane były także odbiory budowli, których wymiary odbiegały od tych podanych w projektach wzorcowych. Protokoły nie zawierają niestety żadnych informacji o programie przestrzennym zrealizowanych obiektów [ZDP 10013, ZDP 6762].

W przypadku rzutów domu jednoraktowego (rys normalny nr III) oraz domu dwuraktowego według rysu Vbc, nasuwa się przypuszczenie, że projekty Komisji Rządowej mogły się przyczynić do wprowadzenia, względnie rozpowszechnienia tych typów w Dolinie Kamiennej. Większość udokumentowanych domów o rzutach odpowiadających rysowi normalnemu nr III wybudowana została w drugiej połowie XIX wieku. Najstarszy znany dom typu dwuraktowego w tym regionie powstał w 1807 r. (Kolasiński 1930). Konstrukcja obokni i odrzwi belkowych jest również stosowana w domach z drugiej połowy XIX wieku, podczas gdy w obiektach starszych występowały w większości otwory ujęte w słupki. Własne badania terenowe autorki oraz obiekty udokumentowane przez służby ochrony zabytków w tzw. Białych Kartach (w latach 1970-1990) potwierdzają, że paleniska składające się z trzonu kuchennego, pieca chlebowego, grzewczego oraz gruby, były zjawiskiem powszechnym w drugiej połowie XIX wieku. Co do konstrukcji dachów, to związki z rysunkami projektowymi z 1830 r. są raczej niewielkie: najstarsze zachowane domy dwuraktowe były wprawdzie kryte dachami naczółkowymi, jednak większość budynków jedno- i dwuraktowych z drugiej połowy XIX i początku XX wieku, miała dachy czterospadowe w konstrukcji płatwiowej, a nie naczółkowe w konstrukcji jętkowej. Najprawdopodobniej miało to związek z kosztami i rodzajem materiału – strzcha była łatwo dostępna, podczas gdy deski do oszalowania szczytu musiały być albo zakupione, albo pracochłannie wystrugane.

Jedną z najważniejszych innowacji wprowadzonych projektami Komisji Rządowej – usytuowanie paleniska w centrum domu – była aż do XX wieku rzadko stosowana. W domach o rzucie jednoraktowym, stanowiących większość w Dolinie Kamiennej, uparcie lokalizowano je bezpośrednio przy ścianie zewnętrznej (Ryc. 4), co prowadziło do znacznie większych strat ciepła, niż miałyby to miejsce w przypadku centralnie ułożonego paleniska. Jedynie we wsi Marcinków, w której zachowanych zostało stosunkowo wiele obiektów z drugiej połowy XIX wieku, zdaje się że lokowanie paleniska w centrum rzutu było bardziej rozpowszechnione. Zarówno badania terenowe, jak i dokumenty archiwalne oraz dokumentacje zabytków potwierdzają, że konsekwentne preferowanie wznoszenia budowli na podmurowaniach również następowało opornie.

Bibliography / Bibliografia

- [1] Cardarelli F. (2005) *Encyclopaedia of scientific units, weights and measures*. London: Springer.
- [2] Czapliński W. i Ładogórski T. (1970) *Atlas historyczny Polski*. Warszawa: Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych.
- [3] Krawczak C. (1975) *Prawo budowlane na ziemiach polskich od połowy XVIII wieku do 1939 roku*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- [4] Schäfer B. (2014) *Siedlungslandschaft und ländlicher Holzhausbau im Kamienna-Tal in Polen im 19. und im 20. Jahrhundert*. [pdf] Berlin: Technische Universität Berlin. Dostępne na <https://opus4.kobv.de/opus4-tuberlin/frontdoor/index/index/docId/4798>.
- [5] Swajdo J. (2005) *Między Wisłą a Pilicą. Dzieje podziałów administracyjnych w regionie kielecko-radomskim do 1975 roku*. Kielce: Agencja „JP”.
- [6] Tajchman J. (2005) *Propozycja systematyki i uporządkowania terminologii cisielskich konstrukcji dachowych występujących na terenie Polski od XIV do XX w.* W: Morysiński T. (red.). „Monument: studia i materiały Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków”. t. II, Warszawa: KOBiDZ.
- [7] Tołwiński M. (1915) *Przepisy budowlane dla osad i wsi w Polsce*. Warszawa.
- [8] Kolasiński Z. (1930) *Inwentaryzacja wsi Mostki, pow. Hłżecki, woj. Kieleckie*. [teczka] Politechnika Warszawska.
- Legal acts / Akty prawne:
- [9] Ozereckovskij N.E. i Cypkin P.S., ed. (1913) *Svod Zakonov Rossijskoj Imperii*. Sankt Petersburg, Księga 12, cz. I, rozdz. 7, Art. 212-242.
- Archive sources / Źródła archiwalne:
- [10] Skowronek I. (1969) *Bieliny 48*. [Biała Karta]. Archiwum Regionalnego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków. Kielce.
- [11] Zarząd Dóbr Państwowych. (1830-1840) *Akta ogólne Komisji Województwa Krakowskiego dotyczące się budowli w dobrach rządowych*. [teczka] sygn. 2285. Archiwum Państwowe. Radom.
- [12] Zarząd Dóbr Państwowych. (1825-1847) *Akta komisji województwa sandomierskiego dotyczące się budowli włościańskich*. [teczka] sygn. 4915. Archiwum Państwowe. Radom.
- [13] Zarząd Dóbr Państwowych. (1839-1843) *Akta ogólne rządu gubernialnego krakowskiego dotyczące się budowli w dobrach rządowych*. [teczka] sygn. 4947. Archiwum Państwowe. Radom.
- [14] Zarząd Dóbr Państwowych. (1843-) *Akta Rządu Gubernialnego Radomskiego dotyczące się Budowli w Ekonomii Hłżeckiej*. [teczka] sygn. 6762. Archiwum Państwowe. Radom.
- [15] Zarząd Dóbr Państwowych. (1848-1858) *Akta rządu gubernialnego radomskiego dotyczące się budowli włościańskich*. [teczka] sygn. 4916. Archiwum Państwowe. Radom.
- [16] Zarząd Dóbr Państwowych. (1848-) *Akta rządu gubernialnego radomskiego dotyczące się budowli w Ekonomii Starachowickiej*. [teczka] sygn. 10013. Archiwum Państwowe. Radom.

B. Schäfer • *Prawo i przepisy dotyczące budownictwa wiejskiego...*

- [17] Zarząd Dóbr Państwowych. (bez daty) *Akta Rządu Gubernialnego Radomskiego dotyczące się oczynszowania włościan wsi Parszów w Ekonomii Suchendiów*. [teczka] sygn. 8706. Archiwum Państwowe. Radom.
- [18] Zarząd Dóbr Państwowych. (1860-1865) *Akta rządu gubernialnego radomskiego dotyczące się budowli w dobrach kolonialnie urządzonych*. [teczka] sygn. 4946. Archiwum Państwowe. Radom.

About author

Bernadeta Schäfer studied architecture in Cracow and Berlin. She works currently with the Chair for History of Architecture and Urbanism of the Berlin Institute of Technology. Her research interests are vernacular and traditional architecture with special focus on timber and adobe.

O autorce

Bernadeta Schäfer studiowała architekturę w Krakowie i Berlinie. Obecnie pracuje w Katedrze Historii Architektury i Urbanistyki na Uniwersytecie Technicznym w Berlinie. Jej zainteresowania badawcze to architektura wernakularna i tradycyjna, ze szczególnym uwzględnieniem drewna i gliny.

Contact / Kontakt: schaefer@tu-berlin.de

[DOI: 10.15584/topiarius.2018.6.3](https://doi.org/10.15584/topiarius.2018.6.3)